

איסור תחומין ברמב"ם שמרנות הלכתית כפי שבאה לידי ביטוי בדינמיות פנימית

מאת
דרור פיקסלר

במכתב התשובה שכתב הרמב"ם לר' שמואל ב"ר עלי הלוי ראש ישיבת בגדד¹ הוא פתח את דבריו²: "ואין ספק אצלי שנדמה לו יצ"ו [הכוונה לר' שמואל הלוי] שאנחנו כרוב בני אדם שיקשה להם כשיסתור אדם דבריהם או ישיב עליהם דבר. וכבר הצילנו השם מזה. ובורא עולם יודע כי אפי' השיב עלינו הקטן שבתלמידיו, או חבר, או מתקומם, היינו שמחים בזה אם השיב תשובה אמתית, ונשמח במה שיעוררנו עליו במה שנתעלם ממנו". כך הייתה דרכו של הרמב"ם לחזור בו במקומות שמצא כי פסיקותיו הראשונות לא היו מכוונות. ולא היסס לפרסם את הדברים ברבים, וכך כתב בשתיים מאגרותיו: "ידעתי שאין זה רחוק שאטעה ויעלם ממני עיון או לשון, ואין זה דבר גדול"³; "אין אני טוען שהגעתי אל שלמותי האחרונה בתחלה, ולא שאני לא טעייתי מעולם. אדרבה, כל מה שנתבאר לי חלופו חזרתי ממנו תמיד, בכל דבר מחבורי ומטבעי"⁴. גם ר' אברהם בן הרמב"ם הדגיש פן זה באישיותו של אביו וכך כתב בספרו המספיק לעובדי ה'⁵: "תמיד ראינוהו ז"ל [את הרמב"ם] בבירור מסכים אל הקטן שבתלמידיו לגבי האמת, למרות עושר לימודו שלא עמד בניגוד למופלגות דתו, ושגיאות מי יבין".

1. ר' שמואל ב"ר עלי הלוי ראש ישיבת בגדד היה מוכתר בתואר 'גאון' כהמשך לשלשלת הגאונים. ראה שמחה אסף, קובץ איגרות ר' שמואל בן עלי ובני דורו, תרכ"ץ א (תד"ץ) חוברות א 102-130; ב 43-84; ג 15-80. על יחס הרמב"ם לגאונים ראה מה שכתבתי בנספח לפירוש הרמב"ם למסכת עבודה זרה – מהדורה מבוארת, מעליות תשס"ב עמ' רלא-רלב.
2. תשובות הרמב"ם מהדורת י. בלאו ד' כרכים, ראובן מס תשמ"ו, סי' שי עמ' 572-573; אגרות הרמב"ם מהד' ר"י שילת, ירושלים תשמ"ח ח"א עמ' שפב.
3. אגרת אל ר' יוסף בענין השגות ראש ביישיבה על משנה תורה, עמ' רפו.
4. אגרת בענין המחלוקת עם ראש הישיבה עמ' שה-שו.
5. ספר המספיק לעובדי השם, נסים דנה מהדיר, בר אילן תשמ"ט עמ' 71.

ברם דברים ברורים אלו של הרמב"ם גרמו לחכמי ישראל שבכל הדורות למצוא גם חזרות מדומות בדברי הרמב"ם. כוונתי למקומות שנראה בהם במבט ראשון כי חזר בו הרמב"ם במהלך חייו, אך המעיין והמדקדק ימצא כי אין כל חזרה⁶. בנוסף לזאת יש חוקרים מודרניים הטוענים כי לא תמיד פרסם הרמב"ם את חזרותיו וכי ניתן למצוא בין תשובותיו של הרמב"ם דברים פולמוסיים שבכותבו אותם הסתיר הרמב"ם למעשה את האמת שבדבריו הראשונים⁷. במאמר זה נעסוק בעניין אחד שבו שני הנושאים הללו באים לידי ביטוי – חזרה מדומה ותשובה פולמוסית. הנידון הוא איסור תחומין⁸. אנו נברר את דעת הרמב"ם האם איסור תחומין הוא מהתורה, או מדרבנן. כמו כן נבחן את השיעורים השונים של איסור תחומין (אלפיים אמה וי"ב מיל⁹), ונבדוק את דברי הרמב"ם בתשובה שכתב בעניין, שיש שראו בה אגרת פולמוסית ולא תשובה הלכתית¹⁰.

6. יש שביקשו אף להכניס את חזרותיו של הרמב"ם לכללים כדוגמת אהרון אדלר, העקרונות השיטתיים כיסוד לחזרותיו של הרמב"ם מפירוש המשנה למשנה תורה, חבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, המחלקה לתלמוד אוניברסיטת בר-אילן, אייר תשמ"ז. ברם הרמב"ם היה חכם תלמודי שחזרותיו נבעו מעיון ודקדוק מתמיד בסוגיות ההלכתיות, ולא כתוצאה משינוי השקפת עולם ביחס לתוספתא הירושלמי או הגאונים. גם כאשר הרמב"ם כתב שהלך אחרי הגאונים, אין הכוונה שאחרי החזרה הוא לא סבר כגאונים. אנו מוצאים דוגמאות רבות שתיקן את דעתו לדעת גאון. לא יהיה נכון להכניס את החזרות לכללים מפני שבבן אנוש אנו עוסקים ולא במחשב. ראה מה שכתבנו בנושא זה בצהר טו (תשס"ג), הרמב"ם ושיטת הרבדים עמ' 55-64; פירוש הרמב"ם למסכת עבודה זרה (לעיל הערה 1) עמ' רלא-רלב; פירוש הרמב"ם למסכת ברכות – מהדורה מבוארת, מעליות תשס"ד, עמ' תסד-תסה.

7. פרופ' דוד הנשקה בספונות כג (תשס"ג), הרמב"ם כמפרש דברי עצמו, עמ' 117-146, מדגים את הדבר ביחס לאיסור טלטול מציאה פחות מד' אמות. לדבריו, הרמב"ם הסתיר בתשובתו השניה את דעתו הראשונה כי טלטול פחות מד' אמות מותר לכתחילה. דבריו אלו דחויים מעיקרם וכן המקור העיקרי שעליו ביסס את דבריו פיהמ"ש עירובין י, ב אינו נכון שהרי הרמב"ם כותב שם בפירוש כי הדבר אסור מדרבנן, וראה מה שכתבנו בעניין בסיני קובץ הרמב"ם כרך קלה-קלו (תשס"ה), לשון תקיפה בפירוש המשנה לרמב"ם עמ' קנא-קצח.

8. יצוין כי בנושא זה השו"ע לא הכריע בצורה מפורשת האם תחומין מהתורה או מדרבנן ומה שיעור תחומין. על פי דברי המחבר בשו"ע או"ח תד, א הסיק המ"ב (שם ס"ק ז) כי השו"ע הכריע כרמב"ם. ברם המג"א (סי' שמד ס"ק ב-ג) והגר"א (תד, א ד"ה למ"ד) פסקו כדעת הרמב"ן שתחומין דרבנן גם יותר מ"ב מיל. ראה עוד אגרות משה או"ח ח"א סי' יט ויחווה דעת ח"ו סי' טז.

9. האמה היא 6 טפחים ובשיעורי ימנו 45.6 ס"מ. אלפיים אמה הם 912 מטר. מיל הוא אלפיים אמה, ואם כן י"ב מיל הם עשרה קילומטר ועוד 944 מטר. חז"ל העריכו כי אם אדם הולך 14 שעות ביום רצוף אזי הוא יכול לעבור 40 מיל (10 פרסאות – משנה תורה הלכות אבל ז, ד). על נושא השיעורים ראה מה שכתבתי בבד"ד 12 (תשס"א), מידות ושיעורי תורה בפירוש המשנה לרמב"ם, עמ' 35-60.

10. את הדעה הזו שמעתי בהרצאה של פרופ' דוד הנשקה, בכנס לציון שמונה מאות שנה לפטירת הרמב"ם מטעם מרכז זלמן שזר, כ"ו אייר תשס"ד.

המקורות התנאים והתלמודיים

בפרשת המן צוה משה את ישראל בשם ה' (שמות טז, כט): "שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי". ולמדו חז"ל כי האיסור הנלמד מפסוק זה הוא איסור תחומין. וכך דרשה הגמרא בעירובין נא, א: "הני אלפים אמה היכן כתיב? דתניא שבו איש תחתיו – אלו ארבע אמות, אל יצא איש ממקומו – אלו אלפים אמה".

בתוקף האיסור של אלפיים אמה בתחומין נחלקו התנאים (משנה שוטה ה, ג): "בו ביום דרש ר' עקיבא: 'ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים באמה' וגו' (במדבר לה, ה), ומקרא אחר אמר: 'מקיר העיר וחוצה אלף אמה סביב' (שם פסוק ד), אי אפשר לומר אלף אמה שכבר נאמר אלפים אמה, ואי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה, הא כיצד? אלף אמה מגרש, ואלפים אמה תחום השבת; ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: אלף אמה מגרש, ואלפים אמה שדות וקרמים". כלומר – נחלקו ר' עקיבא ור' אליעזר האם אלפיים אמה נלמדים מהפסוק בתורה, או שפסוק זה מתייחס לעניין אחר, ואין מקור לאלפיים אמה כלל. אם כן לדעת ר' אליעזר, וכן כל שאר החכמים הסוברים תחומין דרבנן, מניין שאסור ללכת יותר מאלפיים אמה? על כך עונה הגמרא בעירובין נא, א: "אלו אלפים אמה. מנא לך? אמר רב חסדא: למדנו מקום ממקום, ומקום מניסה, וניסה מניסה, וניסה מגבול, וגבול מגבול, וגבול מחוץ, וחוץ מחוץ..."¹¹.

בנוסף לכך מצאנו מימרא שלא התייחסה לר' עקיבא דווקא, שקבעה כי תחומין, ולא אלפיים אמה, הם מהתורה מפני שהעירוב שפטר חכמים במחנה הוא עירוב חצרות אך עירובי תחומין חייבים. וכך למדנו בעירובין יז, ב: "תני רבי חייא: לוקין על עירובי תחומין דבר תורה. מתקיף לה רבי יונתן: וכי לוקין על לאו שבאל? מתקיף רב אחא בר יעקב: אלא מעתה דכתיב 'אל תפנו אל האבת ואל הידענים' (ויקרא יט, לא), הכי נמי דלא לקי? רבי יונתן הכי קשיא ליה! לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, וכל לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין אין לוקין עליו. אמר רב אשי: מי כתיב אל יוציא? אל יצא כתיב"¹². ממקור זה ברור כי איסור תחומין הוא מהתורה. בנוסף לר' עקיבא שסובר כך, מצאנו שני תנאים נוספים שסוברים שתחומין מהתורה (משנה עירובין ג, ד): "נתגלגל חוץ לתחום. נפל עליו גל, או נשרף, תרומה ונטמאת; מבעוד יום – אינו עירוב, משחשיכה – הרי זה עירוב. אם ספק, רבי מאיר ורבי יהודה אומרים: הרי זה חמר גמל. רבי יוסי ורבי שמעון אומרים: ספק עירוב כשר. אמר רבי יוסי: אבטולמוס העיד משום

11. אנו לומדים את דרשת הגמרא בעירובין כאסמכתא, ותוצאת הלימוד אינה כדרשת ר' עקיבא במשנה שוטה מהתורה. ראה ריטב"א עירובין נא, א (הוצאת ספר ירושלים תשל"ג עמ' מד): "היכן כתיבן – פי' היכא רמיזו והיכא אסמכינהו רבנן למאי דקי"ל דתחומין דרבנן", וכן קרבן נתנאל על הרא"ש עירובין פ"ד סי' יג ס"ק ש: "אסמכתא בעלמא...".

12. דברי הגמרא הללו מהווים מקור לדברי הרמב"ם בפיהמ"ש הוריות א, ג והלכות שגגות יד, ב שדבר שהצדוקים מודים בו הוא שהפסוק 'אל יצא איש' מדבר על הוצאה מרשות לרשות. ראה בפירושו של הרב חיים סבתו, עיונים וביאורים בדברי הרמב"ם, מעליות כ (תשנ"ט) עמ' 38 הערה 30.

חמשה זקנים על ספק עירוב שכשר". עיקר המחלוקת בין רבי מאיר ורבי יהודה לבין רבי יוסי ורבי שמעון מוסברת בגמרא עירובין לה, ב: "קסבר רבי מאיר: תחומין דאורייתא נינהו. וסבר רבי מאיר תחומין דאורייתא? והא תנן... לא קשיא; הא – דידיה, הא – דרביה", ואם כן לדעת רבי מאיר ורבי יהודה תחומין מהתורה ולכן מחמירים עליו במקרה של ספק.

על פי יסודות אלה, הגמרא בכמה מקומות מסבירה משניות ובריתות כדעת ר' עקיבא הסובר תחומין מהתורה (שבת קנג, ב; סנהדרין סו, א ועוד), וכדבר פשוט סוברת הגמרא שעירובי תחומין מדרבנן ויש בו דין ברירה (ביצה לז, ב).

מקבילה לדרשה בבבלי עירובין יז, ב מצאנו בירושלמי עירובין פרק ג סוף הלכה ד (דף כא טור א ופעם נוספת שם ה, ד): "ועירוב דבר תורה וספק דבר תורה להחמיר. ועירוב דבר תורה? רבי יונתן אמר קומי רבי חייה רובה בשם רבי שמעון בי רבי יוסי בן לקוניא, לוקין על תחומי שבת דבר תורה. א"ל רבי חייה רובה, והלא אין בשבת אלא סקילה וכתר? אמר ליה והכתיב אל תאכלו ממנו נא? א"ל מה כתיב לא אל כתיב. אמר ליה והכתיב שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי? אמר ליה מה כתיב לא אל כתיב. אמר רבי יוסי בי רבי בון אף על פי כן זה עומד בשמועתו וזה עומד בשמועתו. אמר רבי שמואל בר סוסרטא עירוב עשו אותו כספק. חרש רבי ירמיה בעי עד כדון בקיים ואפילו נשרף. אמר רבי יוסה קיימתיה כיי דמר ר' הושעיה הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחוורין מדבר תורה. רבי מנא בעי ניחא אלפיים אמה אינו מחוור, ארבעת אלפים אמה מחוור הוא. רבי שמעון בר כרסנא בשם רבי אחא אין לך מחוור מכולם אלא תחום שנים עשר מיל כמחנה ישראל". בירושלמי זה מצאנו לראשונה את הגדרת י"ב מיל כתחום שבת מהתורה.

דעת רבותיו של הרמב"ם בנושא

לפני שניגש לברר את דעת הרמב"ם בנושא, יש לבדוק את דעת רבותיו, מפני שהרמב"ם ידוע בשמרנותו ההלכתית, ובמקרים מעטים בלבד חלק על רבותיו¹³. הר"ח כתב בצורה

13. יש לציין שבמקומות שבהם הרמב"ם חולק על רבותיו, הוא מציין את הדבר בצורה מפורשת בעיקר בפיהמ"ש. ראה שבועות ו, ז; עדיות א, ג; שם ד, ז; חולין א, ב; בכורות ח, ח; כלים יג, ד; שם כד, י. מי שמבקש להסביר את דברי הרמב"ם בצורה שונה מדברי רבותיו – ידו על התחתונה ועליו להביא ראיה חזקה שכך הם הדברים. וכבר הרמב"ם בעצמו התייחס למספר המקומות שבהם חלק על הרי"ף בתשובה ששלח אל ר' נהוראי בר' הלל הדיין (אגרות הרמב"ם עמ' תרנב-תרנג): "אמנם מה שזכרתם על רבנו יצחק ז"ל [הרי"ף]... אנחנו חלקנו עליו בקצת מקומות, כמו ל' מקום או יותר". וראה בהקדמה למשנה שכתב הרמב"ם: "וההלכות שעשה הרב הגדול רבינו יצחק זצ"ל הספיקו במקום כולם, לפי שהם כוללים כל תועליות הפסקים והמשפטים הנצרכים בזמננו זה כלומר זמן הגלות, וכבר בירר בהם כל השגיאות שנפלו בפסקי קודמיו. ולא הוקשו לנו בהם אלא הלכות מעטות לא גיעו לעשר בשום פנים". את ההבדל בין עשר מקומות לשלושים מקומות יש להסביר בזמן שחלף

מפורשת כי תחומין מהתורה. ראה שבת לד, א ששם הוסיף הר"ח ללא קשר לדברי הגמרא: "הדא דתימר בעירובי חצרות. אבל בעירובי תחומין דבר תורה הן".
 הרי"ף כתב את דעתו בעניין בעירובין ה, א: "אמרי דבי רבי ינאי לא שנו אלא עירובי חצרות אבל עירובי תחומין חייבין. דתאני ר' חייא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה... וקשיא לן היכי אמרינן הכא לוקין על עירובי תחומין דבר תורה ואנן קיימא לן דליתא לדברי עקיבא דאמר תחומין מדאורייתא? ואשכחנא בגמרא דבני מערבא דגרסינן הגיעוך סוף תחומי שבת שאינן מחוורין לך דבר תורה... אין לך מחוור מכולם אלא תחום י"ב מיל כמחנה ישראל. נמצאו עכשיו תחומי שבת מהן דרבנן ומהן דאורייתא. מאלפים אמה ולמעלה עד י"ב מיל לוקה עליהן מדרבנן, ולר"ע לוקה עליהן מדאורייתא דכתיב מקיר העיר וחוצה אלף אמה וגו' וכתיב ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה אלפים וגו' אי אפשר לומר אלפים אמה שכבר נאמר אלף אמה, אלא אלף אמה מגרש ואלפים אמה תחום שבת. ורבנן סברי אלף אמה מגרש ואלפים אמה שדות וכרמים. מי"ב מיל ולמעלה לוקה עליהם מדאורייתא לדברי הכל דכתיב אל יצא איש ממקומו והיינו י"ב מיל כנגד מחנה ישראל. אבל מאלפים אמה ולמטה מותר לדברי הכל. ועדיין הקושיא במקומה עומדת שאין לנו עירובי תחומין אלא עד סוף אלפים אמה בלבד ואם הניח עירובו חוץ לאלפים אמה אין עירובו עירוב ואסור לו לצאת חוץ לאלפים אמה אפילו אמה אחת ואם איסור זה מדרבנן הוא לא ילקה עליהם דבר תורה אלא לדברי ר"ע? והאי תירוצא לא סליק אליבא דגמרא דילן וקושיא בדוכתיה עד השתא כדקאי קא"י. אם כן הרי"ף מכריע בצורה מפורשת כי תחומין מהתורה, אך רק מעל י"ב מיל לוקים. מאלפיים אמה עד י"ב מיל יש איסור דרבנן בלבד. כמו כן הרי"ף נשאר בקושיא מה הסיבה שהגמרא מעמידה כדעת רבי עקיבא בכל מקום.

דברי הרמב"ם בפיהמ"ש

על המשנה בשבת ב, ו שהתירה לעשות עירוב בין השמשות כתב הרמב"ם: "ועירוב זה שאמר שמותר לעשותו בין השמשות הוא עירובי חצרות, אבל עירובי תחומין אסור לעשותן בשעה שהיא ספק אלא מבעוד יום, לפי שדינן חמור יותר כמו שיתבאר בעירובין". ממקור זה נמצאנו למדים כי עירובי תחומין חמורים מעירובי חצרות. דבר זה מפורש בגמרא שבת לד, א אך הנימוק אינו שתחומין מהתורה, שהרי במקרה של ספק מקילים. כפי שכתב הרמב"ם בפיהמ"ש עירובין ג, ד: "ר' יוסי ור' שמעון אומרים ספק העירוב כשר לפי שאומרים העמידו על חזקתו, ור' מאיר ור' יהודה אומרים תחומין דאורייתא ולחומרא דנין בספיקן". מכיוון שלהלכה פסק כר' יוסי ור' שמעון (שם), אזי

מכתיבת פיהמ"ש לכתיבת התשובה (זמן קצר אחרי פרסום משנה תורה). מכל מקום ברור כי הרמב"ם חולק על הרי"ף במקומות בודדים בלבד.

עירוב תחומין מעבר לאלפיים אמה אינו מהתורה, ומעמידים ספק על חזקתו. גם בכתובות ב, ט כתב הרמב"ם כדבר פשוט שתחום שבת של אלפיים אמה הוא מדרבנן. מקום נוסף שבו העמיד הרמב"ם את דברי המשנה, בעקבות דברי הגמרא, כר' עקיבא הוא בפסחים ו, א. שם כתוב שאסור להביא את קרבן הפסח מחוץ לתחום: "והבאתו מחוץ לתחום, הוא ג"כ אסור דאורייתא לדעת ר' עקיבא שסובר אסור תחומין דאורייתא. ור' אליעזר סובר אסור תחומין דרבנן והחי נושא את עצמו ואפילו בהמה כבן בתירה"¹⁴, ולפיכך דברים אלו אצלו משום שבות בלבד"¹⁵.

המקום שממנו למד הר"י קאפח זצ"ל כי הרמב"ם סבר בתחילה שתחומין דרבנן לגמרי הוא שוטה ה, ג. שם כתב הרמב"ם: "ר' עקיבא סובר כי אסור תחומין דאורייתא ואומר שהן מפורשין בכתוב. ור' אליעזר אומר תחומין דרבנן, כלומר שאין להן גבול בתורה אלא שעור תחום שבת מדרבנן. והלכה כר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי שאומר תחומין דרבנן". ברם במקום זה יש מחיקה ושיער הר"י קאפח (מהדורתו הערה 6) כי במהדורה ראשונה סבר הרמב"ם שתחומין דרבנן בלבד.

בעיון מדוקדק בכתב היד נראה שלא כדבריו, ולהלן מתוארים הדברים כפי שנראה בכתב

תרגום	מקור ערבי
היד:	
כלומר שאין להן גבול בתורה	יריד בד'לך אן לא חד להא פי אלתורה
אלא שעור תחום שבת מדרבנן.	בל מקדאר תחום שבת מדרבנן.
מקראה:	
מילים ואות מודגשות –	כתיבה על גבי מחיקה.
מילה עם קו תחתי –	הוספה מעל השורה.
מילה עם שני קווים תחתיים –	מילה שכתובה בהמשך השורה בשוליים.

אם כן נראה כי כבר במהדורה ראשונה הבחין הרמב"ם בין דין תורה לדברי חכמים, שהרי המילים 'גבול בתורה' נמצאות כבר במהדורה ראשונה. ניתן לשער כי במהדורה ראשונה כתב הרמב"ם שיש שיעור לתחומין מהתורה ולא רק מדרבנן, ותיקן זאת כפי שנראה בהמשך שמהתורה אין שיעור כלל לתחומין. מכל מקום גם במהדורה ראשונה חילק בין שיעור תורה לשיעור חכמים והדבר מוכיח שיש לתחומין צד מהתורה. על

14. בעניין 'החי נושא את עצמו' ודעת הרמב"ם במחלוקת בן בתירה וחכמים ראה מה שכתבנו בפיהמ"ש למסכת עבודה זרה (לעיל הערה 1), עמ' כח-כט ובנטועים ו (תש"ס), מקורות וביאורים לפירוש המשניות לרמב"ם על מסכת עבודה זרה, על פי כתב יד הרמב"ם, עמ' 37-57.

15. יש להעיר כי הרמב"ם לא פסק הלכה במשנה זו כלל, מפני שהסיבה שאסור לחלל את החג היא אינה האם האיסור מהתורה או מדרבנן, אלא מפני שדברי ר' עקיבא במשנה ב שם הם להלכה שכל דבר שניתן לעשותו קודם השבת והחג אינו דוחה את השבת והחג, ושם הוא פסק הלכה כר' עקיבא.

הסיבה לתיקון נעמוד בהמשך. תיקון זה מציג לנו את הדינמיות בכתבי הרמב"ם, שתיקון ושכלל את דבריו גם כאשר אין שוני מהותי בדברים.

בנוסף לדברים אלו יש לציין כי לא נמצאה כל עדות לנוסח אחר במקום זה, גם בכתבי יד ובתרגומים המשקפים את המהדורה הראשונה של החיבור. נראה אם כן שמדובר בתיקון תוך כדי הכתיבה על מנת לשפר את הניסוח, וכלל לא מדובר על חזרה עקרונית בדין.

המקום האחרון שבו מזכיר הרמב"ם דין תחומין בפייהמ"ש הוא סנהדרין ז, ח. המשנה שם אומרת שהמחלל את השבת בדבר שחייבים על זדונו כרת – כאשר יש עדים הוא חייב סקילה. הרמב"ם כותב על משנה זו (על פי הגמרא שם סו, א): "משנה זו לר' עקיבה שסובר שיש חלול שבת שאין חייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת והוא אסור תחומין, לפי שאסור תחומין לר' עקיבה דאורייתא, אבל חכמים אומרים אסור תחומין דרבנן ואינם קוראים אותו חלול, ואינם קוראים חלול אלא המלאכות בלבד שחייבין על זדונו כרת ועל שגגתו חטאת. כמו שנתבאר במקומו"¹⁶. לדעת חכמים איסור תחומין אינו מוגדר כחילול שבת (העובר על אחת מלט' אבות מלאכה נקרא מחלל את השבת) כפי שגם איסור מחמר אינו נקרא חילול.

מכל מקום נמצאנו למדים שבכל מקום בפירושו למשנה הרמב"ם כותב כי שיעור תחומין ועירובין מדרבנן, אך אין הוא עוסק כלל בהגדרת מצוות תחומין.

דברי הרמב"ם בספר המצוות

את ספר המצוות התחיל הרמב"ם לכתוב במקביל לכתיבת פיהמ"ש, וכבר במסכת מנחות ד, א מצאנו כי מזכיר הרמב"ם את סהמ"צ. אם כן, גם מסיבה זו קשה מאוד לסבור שבפיהמ"ש שוטה החזיק הרמב"ם בדעה שתחומין דרבנן, מפני שתקופה קצרה מאוד אחר כך (פחות משנה) היה כבר צריך לשנות את דעתו, שהרי מצאנו בכל כתבי היד והמהדורות של מגניני המצוות וספר המצוות שתחומין נימנת כמצווה בפני עצמה.

את איסור תחומין מהתורה מזכיר הרמב"ם עוד קודם למניית המצווה, בלא תעשה י¹⁷. שם הוא כותב (על פי הגמרא בעירובין יז, ב שהובאה לעיל): "ודע שהעובר על ענין זה חייב מלקות. וכבר נתבאר זה בסוף הפרק הראשון דעירובין כאשר אמרו לוקין על עירובין תחומין דבר תורה, והביאו ראיה לכך אמרו אל יצא איש ממקומו...".

16. יצוין כי הרמב"ם מסיים את דבריו במשנה זו עם פסק הלכה: "והלכה כחכמים", אך אין כוונתו לפסוק הלכה בעניין תחומין דאורייתא, כי לא מצאנו מחלוקת בעניין זה במשנה כלל. אלא שבמילים אלו פוסק הרמב"ם הלכה בנושא השני בה עוסקת המשנה: "המקלל אביו ואמו אינו חייב עד שיקללם בשם. קללם בכינוי – ר' מאיר מחייב; וחכמים פוטרין", ובמחלוקת זו מכריע הרמב"ם כחכמים.

17. מהדורת הר"י קאפח עם המקור הערבי, ירושלים תשל"א, עמ' קפז-קפח.

את איסור תחומין מביא הרמב"ם במצווה לא תעשה שכא¹⁸:
 "האזהרה שהוזהרנו מלנסוע בשבת. והוא אמרו אל יצא איש ממקומו ביום
 השביעי. ובא בקבלה כי תחום המסע הוא מה שנוסף על אלפים אמה מחוץ
 לעיר ואפילו אמה אחת. והלוח אלפים אמה לכל רוח מותר. ולשון המכילתא אל
 יצא איש ממקומו – אלו אלפים אמה. ובגמר עירובין אמרו לוקין על אסור
 תחומין דבר תורה".

יש שרצו לומר¹⁹ כי דבריו כאן הם כשיטת ר' עקיבא שאלפיים אמה הם מהתורה,
 ואם כן לדבריהם בתחילה חשב שתחומין דרבנן לגמרי, ובתוך שנה שינה את דעתו
 לפסוק כר' עקיבא, שיטה שלא מצאנו אצל רבותיו כלל, ועד כתיבת משנה תורה חזר בו
 בשלישית לסבור שתחומין דאורייתא רק מי"ב מיל ומעלה. והדברים קשים מאוד ולא
 מסתברים. וכבר הרמב"ם בעצמו (בתשובה לר' שמואל מבגדד שמובאת בהמשך) ענה
 על דבר זה, והסביר את הסיבה שלא הזכיר את שיעור י"ב מיל בספר המצוות.

פסיקת הרמב"ם במשנה תורה וישוב דבריו עם שאר כתביו

במשנה תורה כאשר ביקש הרמב"ם להגדיר את מצוות תחומין הוא כתב (הלכות שבת
 כז, א):

"היוצא חוץ לתחום המדינה בשבת – לוקה, שנאמר 'אל ייצא איש ממקומו
 ביום השביעי'. מקום זה, הוא תחום העיר. ולא נתנה תורה, שיעור לתחום זה;
 אבל חכמים העתיקו שתחום זה, הוא חוץ לשנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל,
 וכך אמר להם משה רבנו, לא תצאו חוץ למחנה. ומדברי סופרים, שלא ייצא
 אדם חוץ לעיר, אלא עד אלפיים אמה; אבל חוץ לאלפיים – אסור, שאלפיים
 הוא מגרש העיר".

והנה יש לעיין בדברי הרמב"ם שכותב שלא נתנה התורה שיעור לתחום שבת.
 דברים אלו תואמים לדבריו בפיהמ"ש שוטה "תחומין דרבנן, כלומר שאין להן גבול
 בתורה", וכן לדבריו בספר המצוות ששם כלל לא כתב את שיעור תחום שבת מהתורה.
 על מנת להבין את דברי הרמב"ם יש לעיין בחלק הקודם של אותו הפסוק "שבו איש
 תחתיו". הגמרא בעירובין נא, א (הובאה לעיל) למדה ממילים אלו כי מותר לטלטל חפץ
 בתוך ד' אמות. מקור הלימוד בגמרא עירובין מח, א: "והני ארבע אמות היכא כתיבא?
 כדתניא: 'שבו איש תחתיו' – כתחתי. [וכמה תחתיו] – גופו שלש אמות, ואמה כדי
 לפשוט ידיו ורגליו דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: גופו שלש אמות, ואמה כדי שיטול
 חפץ מתחת מרגלותיו, ומניח תחת מראשותיו. מאי בנייהו? איכא בנייהו ארבע אמות

18. שם עמ' שכט-של.

19. ראה את דברי הר"י קאפח במהדורתו למשנה תורה (זמנים חלק א, מכון מש"ה תשמ"ה) במניין
 המצוות בראש הלכות שבת עמ' טז ס"ק ז.

מצומצמות. אמר ליה רב משרשיא לבריה: כי עיילת לקמיה דרב פפא בעי מיניה: ארבע אמות שאמרו, באמה דידיה יהבינן ליה או באמה של קדש יהבינן ליה? אם אמר לך אמות של קדש יהבינן ליה – עוג מלך הבשן מה תהא עליו? ואם אמר לך באמה דידיה יהבינן ליה – אימא ליה: מאי טעמא לא קתני לה גבי יש שאמרו הכל לפי מה שהוא אדם? כי אתא לקמיה דרב פפא, אמר ליה: אי דייקנן כולא האי לא הוי תנינן. לעולם באמה דידיה יהבינן ליה, ודקא קשיא לך מאי טעמא לא קתני גבי יש שאמרו – דלא פסיקא ליה, משום דאיכא ננס באבריו".

כיצד הרמב"ם למד גמרא זו? תשובה לכך אנו מקבלים מפסיקתו בהלכות שבת יב, טו:

"מותר לאדם לטלטל ברשות הרבים, בתוך ארבע אמות על ארבע אמות שהוא עומד בצידן; ויש לו לטלטל, בכל המרובע הזה. ובאמה שלו, מודדין לו; ואם היה ננס באבריו, נותנין לו ארבע אמות בבינונית של כל אדם. ומפי הקבלה אמרו, שזה שנאמר בתורה 'שבו איש תחתיו' שלא יטלטל חוץ למרובע זה; אלא במרובע זה, שהוא כמידת אורך האדם כשיפשוט ידיו ורגליו בו בלבד, יש לו לטלטל".

והנה לכאורה לשון הרמב"ם בהלכה זו קשה. אחרי שהסביר את הגדרת 'המרובע הזה', הוא מביא את הפסוק ואומר שממנו לומדים שאסור לטלטל חוץ למרובע זה. ולמה נקט לשון זה ולא כתב ד' אמות? ויתרה מכך ממשיך להסביר מחדש מה הוא מרובע זה?²⁰ אלא שהרמב"ם ביקש להדגיש כי דרשת התורה והפירוש המקובל כלל אינם כוללים הגדרת שטח, אלא הצהרה כללית 'מרובע זה'. השיעור של המרובע הזה לא נקבע על ידי התורה, אלא מדברי הסופרים, ולכן גם מצאנו מחלוקת בין התנאים האם נותנים לו ד' אמות באמה שלו או באמת המקדש (האם שטח יחסי או מוחלט). לא מצאנו מחלוקת בהלכות המקובלות, ואם מצאנו מחלוקת כמו שיש במקרה שלנו, משמעות הדבר שהנושא בו חולקים לא מהתורה²¹. מסיבה זו הפריד הרמב"ם בין הפירוש המקובל, המגדיר את ההלכה, לבין שיעורו.

כפי שהיה ביחס לחלק זה של הפסוק, כך גם ביחס לסופו של הפסוק "אל יצא איש ממקומו ביום השביעי". גם כאן לא הגדירה התורה שיעור כלל אלא 'תחום העיר', וזו הסיבה שמכנה הרמב"ם תחומין בכל מקום כדרבנן כי התורה לא הגדירה כמה הוא שיעור 'תחום העיר'. גם דברי הירושלמי אינם אומרים שהשיעור הוא מהתורה, אלא ששיעור י"ב מיל הוא המחזור ביותר שממנו ומעלה לוקים מהתורה. אם כן נמצאנו למדים שיש ג' דרגות. מהתורה כלל אין שיעור. החכמים מעתיקי השמועה הגבילו את

20. על הקשיים בהלכה זו ראה פירוש יד פשוטה (זמנים חלק א, מעליות תשנ"ד) עמ' שס.

21. כפי שכתב הרמב"ם בהקדמה לפיהמ"ש: "ולא תפול מחלוקת ומשא ומתן אלא בכל מה שלא שמענו בו קבלה".

שיעור התורה לי"ב מיל שלוקים עליו²². מדברי סופרים אסרו לצאת יותר מאלפיים אמה, וכל עניין עירוב תחומין חל רק על דברי הסופרים.

בדבר זה חולק ר' עקיבא וסובר שתחומין, כמו שאר לט' אבות מלאכה, הוא איסור שניתן עם גדריו (אלפיים אמה) מהתורה, ולכן הוא מכנה את איסור תחומין כאיסור תורה²³.

אם כן דברי הרמב"ם בכל כתביו ברורים ואחידים. לתחומין אין כלל שיעור מהתורה ולכן הוא נקרא דברי סופרים²⁴. כאשר ביקש להגדיר את המצווה בספר המצוות הראה כי מדובר באיסור תורה, אך מכיוון שאין לו שיעור מהתורה לא הזכיר את החלוקה בין מלקות מהתורה למכת מרדות. במשנה תורה דייק וכתב את כל השיעורים ואת התוקף ההלכתי של כל אחד מהם.

הסבר זה מבאר גם את לשון הרמב"ם ביחס למצוה זו. למעשה הגדרת כל מצווה מופיעה לפחות בשישה מקומות אצל הרמב"ם²⁵. במצוות תחומין דייק הרמב"ם לכתוב בכל מקום תחום העיר, ובג' המקומות שהיה חייב לקצר בלשונו כתב 'גבול' כאשר שני הביטויים הללו אין משמעותם שיעור מסוים, אלא קביעה כללית בלבד²⁶.

22. כדרך שעשו חז"ל בקידושי כסף שהוא מהגדרת החכמים שמחיל קידושין מהתורה, לדעת הרמב"ם במהדורה ראשונה של משנה תורה הלכות אישות א, ב. גם שם תיקן הרמב"ם את דבריו (ראה תשובת הרמב"ם לר' פנחס הדיין, בלאו [לעיל הערה 2] סי' שנה עמ' 631 ותשובת ר' אברהם בן הרמב"ם, ברכת אברהם סי' מד) אך נראה שגם בתיקון זה לא מדובר בשינוי מהותי אלא בשיפור ניסוח. ראה יד פשוטה (נשים חלק א, מעליות תשנ"ז) עמ' יב-טו.

23. ואם יקשה בענין הדבר, כיצד נחלקו ר"ע וחכמים על עניין תחומין, והרי היא מצווה מהתורה. וכפי שהראנו לעיל (הערה 21) הרמב"ם סובר שמחלוקת תכנה רק בהלכות שאינן מקובלות? התשובה לכך שלא נחלקו ר"ע וחכמים האם תחומין מהתורה – שהרי כולם מסכימים שהגדרת המצווה היא מהתורה. המחלוקת היא על שיעור תחומין, ובמחלוקת זו אכן מכריע הרמב"ם שהשיעור מדברי סופרים.

24. כבר הראנו שמצוות שמפורשות בתורה אך התוכן נקבע על ידי חז"ל יכולות להיקרא מצוות מדברי סופרים. ראה מה שכתבנו בסיני קיח (תשנ"ו), הלכה למשה מסיני בפירוש המשנה לרמב"ם עמ' רנב-רסא.

25. כל מצוה מובאת, בנוסף לספר המצוות ולמשנה תורה, במניין המצוות הקצר בהקדמה למשנה תורה, פעמיים. אחת על פי הסדר של ספר המצוות והשנייה על פי סדר ההלכות במשנה תורה. פעם נוספת בפתחה לכל אחד מספרי הי"ד החזקה, ופעם שישית במניין המצוות בתחילת כל הלכות..

26. צריכה להיות: "רב"ז בנדיקט במאמרו על לשונות הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל, אסופת מאמרים ירושלים תשנ"ד עמ' קלג-קלה, ביקש לתלות את שינויי הלשון בין 'גבול' ל- 'תחום' בחזרתו של הרמב"ם בנושא. ודבריו קשים מאוד בנוסף לעובדה שכלל אין חזרה בדברי הרמב"ם כפי שאנו מראים, מפני שאם כדעתו בספר המצוות והמנין הקצר בתחילת משנה תורה היה צריך לכתוב 'גבול' שהרי אז סבר שתחומין אלפים אמה מהתורה. בנוסף לזה קשים דבריו שדרשת רב חסדא בבבלי ערובין היא דרשה גמורה, דבר שלא נראה מפשט דברי הגמרא שם (ראה לעיל הערה 11).

"ראיה ברורה לדברינו ניתן להביא מפסיקת הרמב"ם בעניין תחומין במקומות אחרים במשנה תורה. אחרי שכתב שתחומין מהתורה ואת שיעור י"ב מיל, בכל מקום בהמשך ההלכות כתב כי תחומין מדרבנן. ראה לדוגמה הלכות עירובין ח, ז שהכריע שיש ברירה בתחומין מפני שהוא מדברי סופרים: "אמר לחמישה, הריני מערב על איזה מכס שארצה, רציתי ילך, לא רציתי לא ילך – אף על פי שרצה משחשיכה, ילך. דבר שהוא מדברי סופרים, יש בו ברירה". וכן בהלכות שביתת יום טוב ה, כא: "אם לקחו חבית בשותפות, וחלקו אותה ביום טוב – הרי חלקו של כל אחד כרגליו. הואיל ותחומין מדברי סופרים, יש ברירה בהן".

תשובת הרמב"ם לר' שמואל ב"ר עלי הלוי מבגדד

עד כאן ראינו את דברי הרמב"ם בכתביו ההלכתיים בעניין תחומין, והוכחנו כי אין חזרה בדבריו ובכל מקום סבר שעיקר תחומין מהתורה, ורק שיעורו מדברי סופרים ולכן נקרא מדרבנן.

כאשר נשאל הרמב"ם האם מותר לשוט בספינה בשבת, התיר הרמב"ם את הדבר מפני שאין תחומין מעל עשרה טפחים, וגם אם יש ספק האם עומק המים הוא עשרה טפחים ניתן להקל (תשובות הרמב"ם מהדורת בלאו סי' שח²⁷): "והראיה על זה השורש המוסכם עליו והוא אמרם ז"ל ספיקא דרבנן לקולא ודאורייתא לחומרא. ואמרם ז"ל תחומין דרבנן. ומתילד מאלו שתי ההקדמות התרת ההליכה על גב המים אלא אם כן יתאמת אצלנו שגבהן פחות מעשרה טפחים שדינם דין היבשה כמו שביארנו". על דברי הרמב"ם כאן שתחומין דרבנן תפס אותו ראש ישיבת בגדד ר' שמואל ב"ר עלי הלוי וכתב (שם סי' שט²⁸): "ונאמר שההקדמה האחת נפסדת והוא אמרו תחומין דרבנן. וממנה נכנס הטעות והוא שלא נחלקו חכמים בתחומין אם הם דאורייתא או דרבנן ואף על פי שאמרו הני אלפים אמה היכא כתיבן בתורה... כי ההלכה פסוקה תחומין דרבנן מאלו התחומין ואמנם שנים עשר מיל כנגד מחנה ישראל הכל מסכימין שהם מדאורייתא", והמשיך להוכיח שם שתחומין מהתורה.

על כך ענה לו הרמב"ם באריכות (שם סי' שי²⁹): "היא אמרנו בזאת התשובה תחומין דרבנן. מאמר סתם ומן הידוע הוא כי התחומין מהם דרבנן ומהם דאורייתא בלי ספק ובאר לנו אותן הספקות כלן שלא ידענום או שידענום ושכחנום בעת תשובתו [הרמב"ם נקט כאן לשון אירונית]. ולא היה ראוי לכמותו להאריך בהעתקת לשון התלמוד לפי שכיוצא בזה יאמר רבותא למקרי פסוקי וזה מקום תימה. ואיך לא יהיה

27. פורסם גם באגרות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת עמ' רעג-רעט.

28. על נוסח השאלה ראה גם בכרך ההשלמה לתשובות הרמב"ם (מהדורת בלאו לעיל הערה 2), ח"ד

עמ' 11-22.

29. פורסם גם באגרות הרמב"ם, מהדורת ר"י שילת עמ' שעה-שצד.

תימא וחבורינו כבר הגיעו לאלה האדונים בבבל ושמענו שבהם פוסקים רובי הישיבות ואין ראוי לתפוס על זה שיש אדם אחד שחושב שטעינו במקצת מקומות ויש אחר מבקש להראות שאין צריכין להם ואחר לא יספיק לו זה אלא שאומר שהם מזיקים ג"כ. ואין ראוי לעשות כן אלא לאחר עיון חזק ושיאמת גם כן הגדת הלשונות שהפסידום המעתיקים וכל שכן מה שנכתב מן הטופס והיה לזה הגאון יתמיד השם ימיו שיעתיק בחבור פרק כ"ז מהלכות שבת וידע אם זה החדוש שזכרו מהיות תחומין דאורייתא או דרבנן, ידוע אצלנו או אינו ידוע. ואחר שיתבאר לו שכבר ביארנו זה ביאור שלם היה לו לחזור ולהסתכל במאמרינו זה בזאת התשובה. או שיאמר שמן השקר הוא שיסתור (דבריו) [דברינו] זה את זה ויעיין בו כראוי עד שיתבאר לו אמתת מה שאמרנו ושאיין בו סתירת זה את זה. או שישפיק לו לומר בתשובתו אלינו זה הפך מה שביארנו במקום פלוני וזהו יותר שלם בתשובה, ולא היה צריך לאותה הארכה המדומה שהוא נ"ר הודיענו מה שלא היינו יודעים. והיותר נפלא מה שיש באותה התשובה היותו, השם יתמיד עזו, מצוה אותנו שאין ראוי להוציא הכתוב מפשרו. והוא אל יצא איש ממקומו. וכאלו חלקנו אנחנו על זה. והלא אמרנו בספר המצות במצוה כ"א ושלש מאות ממצות לא תעשה, שאמרו אל יצא איש ממקומו, הוא אזהרה על ההליכה בשבת. והבאנו ראייה מדבריהם, לוקין על עירובי תחומין דבר תורה. והסכמנו באותו החבור שלא נזכר בו כי אם מצות דאורייתא. וזה החבור גם כן מצוי אצלם בבבל. ולא בארתי שם ההפרש שיש בין אלפים אמה ובין י"ב מיל לפי שאין כונת אותו הספר לדעת תלמוד המצות אלא ידיעת עניניהם בלבד. ואמנם בחבור ביארנו זה כפי כונת הספר. מדברי הרמב"ם בתשובה אנו רואים כי לדעתו תחומין מהתורה, אך עדיין ניתן לומר את הביטוי 'תחומין דרבנן'. אם הרמב"ם היה סובר בשלב כלשהו של חייו כי תחומין דרבנן לגמרי, היה מזכיר דבר זה תשובה. אף אם לא היה מגלה שכך הוא סובר היה כותב שהיה מקום לחשוב כך ואולי היה מזכיר אחד מהקדמונים שפוסק כדעה זו. אנו לא מוצאים דבר זה, ולעומת זאת מדגיש הרמב"ם כי תחומין מהתורה.

כמו כן מרגיש הרמב"ם צורך להתנצל על ניסוח הדברים בספר המצוות, והוא אומר ששם הוא לא בא לומר את פרטי ההלכות ולכן לא ראה צורך לחלק בין אלפיים אמה ל"ב מיל. על פי הסברנו דברי הרמב"ם ברורים לחלוטין – בספר המצוות כל כוונתו הייתה להראות שזו מצווה מהתורה, ולכן הוא הביא את הדרשות המתאימות. גם י"ב מיל וגם אלפיים אמה הם שיעורי חכמים. הראשון שיעור חכמים לעבור על איסור תורה, והשני איסור חדש כסייג מדברי סופרים. אם כן לא היה מקום לדון בהבדל ביניהם בספר המצוות אך במשנה תורה הסביר את הדברים בצורה מפורשת.

יש לשים לב שהרמב"ם לא כתב דברים לא נכונים בספר המצוות³⁰, והוא לא פסק כר' עקיבא שם, אלא הגדיר את המצווה כפי שגם במחלוקת עם ראש הישיבה הרמב"ם ענה תשובה אם כן נמצאנו למדים שגם במחלוקת עם ראש הישיבה הרמב"ם ענה תשובה הלכתית רגילה, ללא כל דברי פולמוס, וכלי להסתיר את דבריו בכתביו האחרים. ר' שמואל ואנשי בגדד קראו ערבית והכירו את פירוש המשנה. אם היה סובר הרמב"ם במהדורה ראשונה כי תחומין דרבנן, והיה כותב כך בספר, כיצד יכול להכחיש את הדברים? אלא מעולם לא סבר הרמב"ם אחרת, ותמיד תחומין מהתורה ושיעורו מדברי סופרים.

תשובת ר' אברהם בן הרמב"ם

גם ר' אברהם בן הרמב"ם נשאל על שיטת אביו בעניין תחומין. השאלה דומה למה ששאל הרי"ף (הובא לעיל) – אם לדעת כולם תחומין מהתורה מעל י"ב מיל מדוע הגמרא מעמידה בכל מקום תחומין וליבא דר' עקיבא' הרי גם שאר התנאים מסכימים שתחומין מהתורה? על כך ענה ר' אברהם (ברכת אברהם סי' יב): "זו הקושיא קשיא לי מכמה שנים. ועמדתי בה הרבה. ואינה קושיא על אבא מארי ז"ל דכל רבותינו הגאונים והמפרשים כך סבירא להו ששנים עשר מיל דאורייתא. וכך נראה מגמרא דעירובין בבלי וירושלמי. ויראה מדברי אבא מארי זצ"ל בפירוש המשנה במסכת סוטה דהאי דאמרינן בכל דוכתא (בג') [בגמרא] תחומין דרבנן, שיעור תחומין דרבנן לפי שאינו בפירוש בתורה. ויעלה בדעתי אני שאין קרוי תחום סתם אלא אלפים אמה וליכא מאן דסבירא ליה דאלפים דאורייתא אלא ר' עקיבא ולפיכך אמרינן בכל מקום תחומין וליבא דר' עקיבא. ולא דחינן תלמוד ערוך דלוקין על התחומין דבר תורה ושעל יציאה בשבת אמר קרא אל יצא איש ממקומו בקושיא שאפשר שיהיה בה פירוק דלא ידעינן ליה. ואע"פ שקושיא יפה היא וראוי לעמוד בה ולא נתגלה לי בקושיא זו פירוק ברור והאל יפקח עינינו כולנו לראות המים ולרוות צמאוננו".

גם ר' אברהם אומר שכל הגאונים סוברים שתחומין מהתורה, ואינו מזכיר דעה הסוברת שתחומין דרבנן לגמרי, או שהלכה כר' עקיבא. כמו כן מפנה ר' אברהם לדברים בפיהמ"ש שוטה, ואינו מזכיר שיש במקום זה תיקון. והעיקר שהוא מסביר

30. כך ראיתי שטען רב"ז בנדיקט בספרו הרמב"ם ללא סטיה מן התלמוד, ירושלים תשמ"ה עמ' קכה-קכז (וחזר על זה בקיצור שם עמ' כה-כו). ובמאמרו הנוכח לעיל הערה 26 עמ' קלה הערה 14.

31. ראה את דברי הרמב"ם בהקדמה לספר המצוות אחרי הכללים (מהדורת הר"י קאפח [לעיל הערה 17] עמ' נה): "עתה אחל להזכיר כל המצוות מצוה מצוה, ואבאר אותן על דרך פרוש השם, כמו שהבטחנו בראשית דברינו, כי זו היא מטרת המאמר". בעניין זה ראה את הסברו של מו"ר הרב נחום אליעזר רבינוביץ ביד פשוטה (לעיל הערה 20) בהקדמה לפרק כז עמ' תשפו-תשפט.

שתחומין מהתורה אך שיעורו (גם י"ב מיל וגם אלפיים אמה) מדברי סופרים ולכן נקרא תחומין דרבנן.

מסקנות

נמצאנו למדים כי איסור תחומין הוא מהתורה, והרמב"ם הלך בדבר זה בעקבות רבותיו הר"ח והרי"ף (שמרנות הלכתית). בכל מקום בש"ס נקטו שתחומין מהתורה לשיטת ר' עקיבא בלבד, מפני שלדעתו תחומין זהה לשאר מלאכות שבת שניתנו למשה מסיני עם שיעוריהם. לדעת חכמים, מן התורה אסור רק לצאת מתחום העיר, אך התורה לא קבעה מה הוא תחום העיר. מעתיקי השמועה קבעו שעל מנת לעבור על איסור תורה יש צורך ללכת יותר מי"ב מיל. חכמים אסרו ללכת יותר מאלפיים אמה, והתירו עירובי תחומין לשיעור זה.

דעת הרמב"ם בנושא לא השתנתה מכתבת פיהמ"ש דרך ספר המצוות עד לכתבת משנה תורה³². גם במחלוקתו עם ראש ישיבת בגדד ר' שמואל ב"ר עלי הלוי הדגיש הרמב"ם את החלוקה בין איסור התורה ושיעור החכמים, ובתשובתו גילה הרמב"ם את כל דעתו ולא ניסה להסתיר את דעתו הראשונה לכאורה. ספר המצוות מטרתו למנות ולהגדיר את מצוות התורה, אך דברים שאינם כלולים במצוות התורה כדוגמת שיעור האיסור שנקבע על ידי חכמים, אין מקומו בחיבור זה. בצורה זו באה לידי ביטוי הדינמיות הפנימית בכתבי הרמב"ם, שהלכה אחת נכתבת בכמה צורות על פי מטרת כל חיבור וחיבור.

כאשר הרמב"ם דן בנושא זה עם ראש ישיבת בגדד תשובתו הייתה הלכתית ללא כל עניני פולמוס או הסתרת דעתו, מפני שכך היא לא דרכו של הרמב"ם, ובאמת שלא היה לרמב"ם מה להסתיר.

32. הסברא כי הרמב"ם שינה את דעתו בנושא תחומין מתבססת על ההשערה שיש מקומות בהם עשה הרמב"ם חזרות כפולות, כלומר סבר דעה אחת, חזר בו ממנה, ולבסוף חזר לדעתו הראשונה. על תופעה זו בכוונתי לעמוד בעז"ה בצורה נרחבת במקום אחר, אבקש לציין כאן כי לענ"ד תופעה זו כמעט שאינה קיימת, ואולי אף כלל אינה קיימת במשנת הרמב"ם.